

Катерина Миколаївна Горбатько,

практичний психолог відділення психологічного забезпечення відділу по роботі з персоналом Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті проаналізовано основні види професійно-психологічної компетентності офіцерів-прикордонників, зокрема психолого-управлінську, психолого-комунікативну, психолого-конфліктологічну та психолого-ідентифікаційну.

***Ключові слова:** професійно-психологічна компетентність, особливості, офіцери-прикордонники.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) як правоохоронна структура відповідно до закону “Про Державну прикордонну службу” виконує завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [7]. Йдеться про те, що ДПСУ здійснює в установленому порядку прикордонний контроль і пропуск через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення [7].

Відповідно до нормативно-правових документів, насамперед Закону України “Про Державну прикордонну службу України” [7], інших нормативно-правових та розпорядчих актів з прикордонних питань, складовими сучасної інтегрованої системи охорони державного кордону є відділення прикордонного контролю, кораблів (катерів), підрозділів органів забезпечення і військової охорони (ВОХОР); відділи ДПСУ, прикордонних застав, мобільних

прикордонних застав, комендантських підрозділів; мобільні підрозділи мобільного прикордонного загону; відділення прикордонної служби [10]. В усіх зазначених структурах ефективність виконання поставлених завдань залежить від взаємодії та злагодженості дій персоналу.

Професію офіцера-прикордонника, відповідно до класифікації Е. Климова (1974 р.), яка розглядає професії в межах психології праці, можна зарахувати до соціономічного типу “людина – людина” [3]. Особливості цього типу професій, на думку Е. Климова, полягає в тому, що предмет діяльності при цьому має подвійний характер. З одного боку, це взаємодія між людьми, а з іншого – професії цього типу потребують від людини спеціальних знань, умінь і навичок тощо. При цьому велика частка діяльності суб’єкта у таких професіях, як зазначає дослідник, припадає на діяльність щодо обслуговування людей або керівництво їхньою діяльністю чи їхнім навчанням та вихованням [3].

Загалом можна стверджувати, що специфіка професійної діяльності типу “людина – людина” полягає в тому, що вона відбувається в умовах постійного і безперервного спілкування. Це обумовлено тим, що офіцери-прикордонники виконують завдання професійної діяльності при взаємодії з усім персоналом підпорядкованих підрозділів та у тісному контакті з представниками інших правоохоронних органів та органів місцевого самоуправління. Це підтверджує важливість дослідження професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Дослідники на сьогодні розглядають складові психологічної компетентності у тісному зв’язку із специфікою професійної діяльності фахівця. Зокрема, Н. Кузьміна у психологічній компетентності педагога виокремлює декілька взаємопов’язаних підструктур, насамперед, соціально-перцептивну, соціально-психологічну, аутопсихологічну і психолого-педагогічну компетентності [4].

Дослідниця О. Войтюк розглядає психологічну компетентність викладача як систему фахових компетентностей, які функціонують на основі прикладних

психологічних знань про людину як особистість та індивідуальність, залучену до індивідуальної або спільної діяльності. У структурі психологічної компетентності викладача О. Войтюк виокремлює соціально-психологічну, комунікативну, соціально-перцептивну, аутопсихологічну компетентності і соціальну спрямованість викладача. Така структура, підкреслює автор, визначає її зміст психологічної компетентності викладача [1, с. 71–72].

Психолог К. Маслова основними складовими психологічної компетентності менеджера по персоналу називає комунікативну компетенцію, аутопсихологічну компетенцію і здатність менеджера до саморегуляції психічного стану. Складові психологічної компетентності менеджера по персоналу з огляду на специфіку завдань, які він вирішує при наймі співробітників на роботу, зазначає дослідниця, є досить відмінними щодо змісту [5].

Військовий психолог В. Дружин також виокремлює складові психологічної компетентності командира з огляду на специфіку його діяльності. Дослідник вважає, що в діапазоні професійних функцій сучасного офіцера-командира разом із командною, виховною та навчальною функціями треба виокремити ще такі, які обумовлені надзвичайною соціальною значущістю службової діяльності:

керівництво людьми і колективами, що, к свою чергу, містить планування та прогнозування, прийняття рішень, визначення цілей і завдань виконавцям;

організація та координація спільної діяльності підлеглих людей і колективів, контроль та санкціонування;

формування соціально-психологічного клімату у військовому колективі;

психологічний і соціально-психологічний вплив на підлеглих;

керівництво психологічною роботою в плані психологічної підтримки тих, хто її потребує, а також психологічної допомоги та корекції, що ґрунтуються на психодіагностиці [2].

Отже, як свідчить аналіз наукових праць, підструктури професійної компетентності обумовлено характером професійної діяльності та її

специфічними вимогами. Загалом дослідження професійно-психологічної компетентності, як й інших видів компетентності, учені пропонують здійснювати з урахуванням змісту і специфіки професійної діяльності.

Метою статті є розкриття сутності та особливостей змісту професійно-психологічної компетентності офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У наш час офіцер-прикордонник для успішного виконання завдань з охорони кордону повинен бути:

по-перше, професіоналом, керівником, лідером, здатним вести за собою підлеглих, використовуючи свій авторитет, довіру людей, позитивні емоції;

по-друге, людиною, здатною підкорятися не лише вищому керівництву, але, насамперед, закону, вгамовувати свої емоції і зіставляти свої дії з моральними та духовними цінностями;

по-третє, вихователем, який подає особистий приклад безкорисливого служіння державним і суспільним інтересам, здатен роз'яснювати, консультувати, а за необхідності дискутувати та переконувати людей у необхідності тих чи інших дій;

по-четверте, людиною, яка має ґрунтовні знання, ерудицію, досвід, високу особистісну культуру;

по-п'яте, психологом вищої кваліфікації, що має рішучий характер і, водночас, є розважливим, психологічно врівноваженим та стійким, уміє легко встановлювати контакти з колегами, успішно долати внутрішні і зовнішні конфлікти.

В Освітньо-кваліфікаційній характеристиці на випускника Національної академії ДПСУ за освітньо-кваліфікаційним рівнем “бакалавр” за напрямком підготовки “Охорона та захист державного кордону” щодо цього зазначається, що для ефективного виконання завдань з охорони державного кордону офіцер-прикордонник повинен:

здійснювати управління різними видами діяльності підрозділів охорони державного кордону при вживанні комплексу заходів щодо забезпечення

режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України;

організовувати та керувати службовою діяльністю відділення дільничних інспекторів прикордонної служби відділу прикордонної служби, а також здійснювати керівництво оперативно-службовою діяльністю відділу прикордонної служби;

здійснювати управління службою зміни прикордонних нарядів у різних умовах і при виникненні надзвичайних ситуацій, вживати заходів щодо підтримання постійної готовності та злагодженості підрозділу;

впливати на соціально-психологічні явища прикордонного колективу щодо формування статутних взаємовідносин, попередження негативних випадків у різних видах оперативно-службової діяльності, тобто знати зміст і засоби роботи начальника прикордонного підрозділу щодо військового виховання та підтримання внутрішнього порядку в підрозділі;

піклуватися про підпорядкованих осіб, розглядати заяви, пропозиції і скарги персоналу, вживати заходів щодо задоволення їх потреб, застосовувати заохочення та стягнення [6].

У всіх зазначених випадках професійно-психологічну компетентність офіцерів-прикордонників слід розглядати, виходячи з її найважливіших функцій, які становлять саму професійну діяльність: управління різними видами діяльності підрозділів задля організації ефективної охорони державного кордону. При цьому очевидно, що професійно-психологічна компетентність необхідна для належного виконання завдань з охорони кордону і продуктивного особистісно-професійного становлення та зростання суб'єктів професійної діяльності.

Окрім цього, для забезпечення надійної охорони державного кордону офіцер як управлінець повинен забезпечити відповідний морально-психологічний клімат у прикордонному підрозділі. У наш час концепція інтегрованого управління кордонами суттєво змінила вимоги до діяльності офіцерів як керівників і до роботи з персоналом, зокрема в їхні функції стали

входити питання вдосконалення відносин усередині прикордонного підрозділу, формування корпоративних відносин, питання організації продуктивного індивідуально-професійного розвитку персоналу.

Йдеться про те, офіцер-прикордонник повинен знати методи та техніку визначення й оцінювання професійно значущих особистісних якостей персоналу прикордонних підрозділів. Для цього він повинен знати психологічні особливості вирішення завдань управління, методи психології управління для вирішення управлінських завдань керівника, психологію планування та добору різних категорій персоналу для підрозділів органів охорони державного кордону, уміти оцінювати діяльність різних категорій персоналу.

Важливо, щоб офіцер як керівник міг впливати на соціально-психологічні процеси у прикордонному колективі щодо формування статутних взаємовідносин, попередження негативних явищ взаємодії при організації різних видів оперативно-службової діяльності. У цьому випадку йдеться про знання офіцером міжособистісних стосунків у групі, особливостей керування прикордонним підрозділом і мікрогрупами в умовах професійної діяльності, сутності та змісту управлінської діяльності щодо згуртування підрозділів органів охорони державного кордону, уміння здійснювати оцінку діяльності різних категорій прикордонного персоналу і формування прийняттого соціально-психологічного клімату в прикордонних підрозділах.

Усі зазначені види діяльності офіцера-прикордонника потребують такого підвиду професійно-психологічної компетентності, який можна окреслити як *психолого-управлінська компетентність*.

Окрім управлінської діяльності, ще одна складова професійно-психологічної компетентності – *психолого-комунікативна* – необхідна офіцеру-прикордоннику при організації взаємодії з іншими правоохоронними органами держави, військовими формуваннями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими формуваннями з охорони громадського порядку та державного кордону, при організації і проведенні

роботи з місцевим населенням, організації попереджувально-профілактичних заходів тощо [6].

Усі види професійної діяльності, зокрема при перевірці осіб, які перетинають державний кордон у пунктах пропуску, огляді транспортних засобів тощо, потребують уміння відповідної міжособистісної взаємодії, спілкування як механізму соціальної регуляції засобами та способами інформаційно-комунікативної і психологічної взаємодії людей один з одним. У нормативно-правових документах, які регулюють діяльність персоналу ДПСУ [9–11], щодо цього зазначено, що прикордонник повинен ефективно взаємодіяти в інтересах охорони кордону з представниками прикордонної охорони суміжних держав, правоохоронних органів України, органів самоврядування та господарниками, громадськими організаціями.

Загалом уміння налагоджувати ділову взаємодію допомагає офіцерам-прикордонникам зразково нести службу у різноманітних видах прикордонних нарядів, відповідним чином організовувати службу зміни прикордонних нарядів, з високою ефективністю організовувати прикордонний контроль на ділянці відділу прикордонної служби, відповідно до законодавства вирішувати питання з пропуску осіб і транспортних засобів через державний кордон, приймати відповідні рішення при виникненні різних ситуацій у пунктах пропуску тощо.

Отже, аналіз нормативно-правових документів надає можливість розглядати психологічно-комунікативну компетентність офіцера-прикордонника як особливу форму реалізації певних вимог, цілей і завдань, які викладені в Статуті ДПСУ, посадових інструкціях та інших службових документах, обумовлені структурою, штатним розкладом, а також як відповідну соціально-психологічну діяльність, що допомагає налагодити взаємодію персоналу прикордонного підрозділу при виконанні завдань з охорони і захисту державного кордону.

Загалом специфіка та соціально-психологічні особливості діяльності офіцерів-прикордонників у пунктах пропуску багато в чому визначаються

метою. Вона полягає в тому, щоб пропустити якнайбільше осіб і унеможливити перевезення контрабанди або пропуск тих осіб, стосовно яких є доручення правоохоронних органів. Для цього офіцер-прикордонник повинен уміти визначати та підтримувати оптимальну дистанцію у взаєминах з особами, які перетинають державний кордон, зберігати в будь-якій ситуації доброзичливість, коректність, самовладання. Ця робота потребує великої кількості знань і вмінь, щоб вирішити всі питання, пов'язані з процедурою прикордонного контролю й оформлення документів.

Сьогодні офіцери-прикордонники за родом своєї діяльності повинні не лише оперувати законом, але й пояснювати, доводити, переконувати. Вони повинні вміти активно використовувати мовні і мовленнєві прийоми впливу на людей, щоб досягти комунікативної мети з меншими часовими та енергетичними втратами. У цьому випадку досконале володіння словом як ефективним інструментом думки і переконання є важливою умовою професійного становлення офіцера-прикордонника, свідченням його кваліфікованості та професійно-психологічної компетентності.

Слід також зазначити, що часто процедуру прикордонного контролю люди сприймають як неприємну, особливо якщо виникає необхідність огляду багажу або особистого огляду. У такій ситуації єдиним “пом’якшуючим” чинником може бути стиль спілкування того прикордонника, який здійснює ці дії, його система цінностей, комунікативних установок і моральних переконань. В усіх цих випадках офіцеру-прикордоннику необхідна психологічно-комунікативна складова професійно-психологічної компетентності. Загалом ефективна робота пункту пропуску багато в чому залежить від того, наскільки прикордонник уміє терпляче та ретельно пояснити суть своїх претензій, вислухати аргументи іншої сторони, підказати, як краще вирішити ту чи іншу проблему.

Загалом *психолого-комунікативну компетентність* як вид професійно-психологічної компетентності можна позначити як знання, уміння, навички в сфері організації взаємодії людей і власне взаємодії в професійній сфері, що

надають можливість установлювати психологічний контакт з прикордонним персоналом, добиватися точного сприйняття та розуміння в процесі спілкування, прогнозувати поведінку партнерів, спрямовувати їхню поведінку на ефективне виконання завдань з охорони державного кордону.

Наступний вид професійно-психологічної компетентності офіцерів-прикордонників також стосується роботи з людьми. Йдеться про *психолого-конфліктологічну* компетентність. Вона передбачає вміння офіцера-прикордонника визначати мотиви, які породжують конфлікти, вміння діагностувати конфліктні взаємовідносини в соціальній групі на формальному рівні з урахуванням психологічних особливостей вирішення завдань управління, знання сутності, форм і типів поведінки особистості в конфліктах формального та неформального рівня з різними категоріями прикордонного персоналу підрозділів органів охорони державного кордону, а також знання основ конструктивного вирішення конфліктів. В усіх цих випадках психолого-конфліктологічна складова професійно-психологічної компетентності стосується вмінь офіцера-прикордонника застосовувати методику психологічної підготовки персоналу прикордонного підрозділу й організувати морально-психологічне забезпечення різних видів професійної діяльності.

Ще один вид професійної діяльності офіцера-прикордонника також нагальним чином потребує високого рівня професійно-психологічної компетентності. Йдеться про такий вид професійно-психологічної компетентності як *психолого-ідентифікаційна компетентність*. Вона стосується, насамперед, відповідної ідентифікації осіб у пунктах пропуску через державний кордон. Важливість цього виду професійно-психологічної компетентності обумовлено вимогами концепції вибіркового прикордонного контролю, відповідно до якої на сьогодні побудовано роботу прикордонного відомства. Про це йдеться також у нормативно-правових документах з організації службової діяльності персоналу ДПСУ. Зокрема, в Інструкції про

організацію діяльності інспекторів прикордонної служби ДПСУ визначено, що інспекторський склад зобов'язаний:

активно вести збирання даних обстановки і добування інформації про незаконне перетинання (спроби, наміри перетинання) державного кордону України особами та своєчасно подавати їх начальнику;

виявляти і самостійно або у складі спеціального прикордонного наряду, або у взаємодії з представниками правоохоронних органів, членами громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону затримувати порушників законодавства про державний кордон як за отриманими даними, так і при здійсненні їх повсякденного пошуку;

здійснювати пошук осіб за конкретними орієнтуваннями [8; 9].

У Концепції розвитку ДПСУ на період до 2015 року йдеться про те, що персонал прикордонних підрозділів, який здійснює прикордонний контроль і пропуск через державний кордон у встановленому порядку осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, повинен виявляти і припиняти випадки незаконного їх переміщення, а також забезпечувати дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму [9]. При цьому офіцери-прикордонники повинні аналізувати й оцінювати ризики під час здійснення прикордонного контролю, виявляти у пасажирському потоці осіб з чужими, підробленими та несправними паспортними документами, причетних до терористичних організацій, яким заборонено в'їзд в Україну і стосовно яких є доручення правоохоронних органів, а також незаконних мігрантів [8].

Відповідно до концепції вибіркового проведення прикордонного контролю, у наш час великого значення надається вмінням персоналу ідентифікувати осіб у процесі перевірки документів осіб, що перетинають державний кордон. Офіцер-прикордонник повинен уміти швидко та безпомилково ідентифікувати особу під час перевірки документів. При цьому важливого значення набувають його ідентифікаційні знання і вміння. Інспекторський склад повинен знати способи ідентифікації людини за зовнішністю, розрізняти суб'єктивні й об'єктивні чинники, які впливають на

здійснення ідентифікації зовнішності людини. Офіцер-прикордонник повинен також розрізняти часткові ідентифікаційні ознаки зовнішності людини (форма обличчя, волосяний покрив, чоло, брови, очі, ніс, рот і губи, вушні раковини) та на цій основі робити висновок про внутрішній стан людини, її можливе хвилювання і потаємні наміри. На цій підставі важливого значення також набуває вміння офіцера-прикордонника складати словесний портрет та фоторобот, визначати вік особи, здійснювати порівняльну фотопортретну ідентифікацію.

Загалом *психолого-ідентифікаційна* компетентність виявляється в сукупності знань, умінь, навичок, здібностей, сформованих під час спеціальної підготовки або в результаті практичної діяльності й особистого життєвого досвіду. Це надає можливість стверджувати про необхідність і можливість організації цілеспрямованої роботи в системі вузівського навчання майбутніх офіцерів-прикордонників з метою формування в них усіх складових професійно-психологічної компетентності.

Як бачимо, категорія “професійно-психологічна компетентність” має інтегративний характер, обумовлена специфікою професійної діяльності офіцера-прикордонника та охоплює інші компетентності як системні складові, зокрема психолого-управлінську, психолого-комунікативну, психолого-конфліктологічну і психолого-ідентифікаційну. При цьому зміст компетентності в кожному конкретному випадку залежить від характеру професійної діяльності та її специфічних вимог.

Висновки. Результати аналізу нормативно-правових документів, які регламентують професійну діяльність персоналу ДПСУ, надають можливість зробити висновок про те, що для виконання всіх поставлених перед офіцерами-прикордонниками завдань з охорони і захисту державного кордону важливе значення має сформованість у них високого рівня професійно-психологічної компетентності. Професійно-психологічна компетентність офіцера-прикордонника обумовлена змістом завдань, покладених на ДПСУ, залежить

від правоохоронної спрямованості професійної діяльності персоналу прикордонного відомства та функціонального призначення професії.

Урахування визначених нормативно-правовими документами функціональних обов'язків офіцерів-прикордонників, а також специфіки їхньої професійної діяльності надає змогу трактувати професійно-психологічну компетентність як *професійно важливу властивість, що охоплює систему професійно-психологічних знань, умінь, а також особистісних якостей, що забезпечують ефективне виконання завдань у сфері професійно-психологічної діяльності. Основними видами професійно-психологічної компетентності офіцера-прикордонника є психолого-управлінська, психолого-комунікативна, психолого-конфліктологічна і психолого-ідентифікаційна.* Високий рівень професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, опанування ними знань, умінь, набуття необхідного досвіду, насамперед у галузі психології, є запорукою успішної професійної діяльності з охорони державного кордону та сприяє підвищенню якості й ефективності роботи прикордонного відомства загалом.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є визначення структури професійно-психологічної компетентності як професійно важливої властивості майбутніх офіцерів-прикордонників.

Список використаної літератури

1. Войтюк, О. А. Формування психологічної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Войтюк Олена Анатоліївна. – Хмельницький, 2009. – 178 с.
2. Дружин, В. Н. Психологическая компетентность в профессиональной деятельности командира полка (батальона) : дисс. ... кандидата психол. наук : 19.00.03 / В. Н. Дружин ; Тверской ун-т. – Тверь, 1998. – 130 с.
3. Климов, Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2006. – 304 с.

4. Кузьмина, Н. В. Акмеология качества профессиональной деятельности специалиста : монография / Н. В. Кузьмина, С. Д. Пожарский, Л. Е. Паутова. – СПб. ; Коломна ; Рязань : Изд-во Рязан. обл. ин-та развития образования, 2008. – 375 с.

5. Маслова, Е. С. Особенности психологической компетентности личности менеджера по персоналу : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 “Общая психология, психология личности, история психологии” / Е. С. Маслова ; Ин-т образовательных технологий РАО. – Сочи, 2009. – 22 с.

6. Освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. – 118 с.

7. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квіт. 2003 р. № 661-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208. – Зі змінами ; ост. ред. 01 січ. 2013 р.

8. Про затвердження і введення в дію Інструкції про організацію діяльності інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України : наказ Адміністрації ДПСУ від 30 жовтня 2003 року № 215. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

9. Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року : Указ Президента України від 19 черв. 2006 р. № 546/2006 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 25. – С. 14.

10. Про підготовку персоналу Державної прикордонної служби України у 2007 році : директива Адміністрації ДПСУ від 25 жовтня 2006 року № 785 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

11. Про удосконалення роботи з персоналом Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького та навчальних центрів Державної прикордонної служби України : наказ Адмін. Держ. прикордон. служби України від 8 листоп. 2010 р. № 841 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Діденко О. В.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2013.

Горбатько Е. Н. Сущность и особенности содержания профессионально-психологической компетентности офицеров-пограничников

В статье проанализированы основные виды профессионально-психологической компетентности офицеров-пограничников, в частности психолого-управленческую, психолого-коммуникативную, психолого-конфликтологическую и психолого-идентификационную.

Ключевые слова: профессионально-психологическая компетентность, особенности, офицеры-пограничники.

Horbatko K. M. The essence and peculiarities of content of professional and psychological competence of officers-borderguards

The article concerns the analysis of main types of professional and psychological competence of officers-borderguards namely psychological and managerial, psychological and communicative, psychological and conflict resolution, psychological and identification.

Key words: professional and psychological competence, peculiarities, officers-borderguards.